

kar je morda še pomembnejše. Vsekakor pa je to stvar dogovora in prav bi bilo, da bi se ga držali vsi izdajatelji. To velja tudi za naklado, saj je nesmiselno, da ima II. zvezek kar za polovico manjšo naklado od Uvodnega (500 : 1000).

Morda bi veljalo opozoriti, da se naslovi kart vedno ne ujemajo s tistimi v Vprašalnici; sprememba je nastala zaradi točnejših podatkov v procesu dela.

Pri primerjavi tabel transkripcij iz Uvodnega in II. zvezka ugotovimo, da se deloma razlikujeta tabeli 3 (primerjava transkripcij OKDA in ALR – Romunskega lingvističnega atlasa). Nasploh so pri transkripciji oz. transkribiranem tekstu možne številne napake, ko se tak tekst pretipkava ali tiska in še tako veliko število korektur je premajhno. Da se tovrstne napake pojavljajo tudi v obeh zvezkih OKDA, nam pove že primerjava komentarja oziroma indeksa h karti 90 za vprašanje 149 (Uvodni zvezek str. 27–28, II. zv. str. 85–86). Razlik je veliko (okrog 20). Kje in kaj je pravilno oziroma napačno, se brez primerjave z originalom ne da ugotoviti.

Te pomanjkljivosti pa seveda ne morejo razvrednotiti vrednosti zbranega materiala. Prav gotovo bo dal odgovore na mnoga, morda do sedaj nerešljiva vprašanja tako leksikologom, semantikom, dialektologom, fonetikom, etimologom kot tudi etnologom in še komu.

Delo za lingvistični atlas – pa naj si bo katerikoli – zahteva mnogo znanja, sodelovanja, energije, potrpežljivosti, natančnosti in ne nazadnje tudi sredstev in škoda bi bilo, da česa od tega zmanjka prav v fazi, ko postanejo rezultati tega težaškega dela v obliki publikacij tudi vidni.

Vera Smole
ZRC SAZU v Ljubljani

KNJIGA ZA DANAŠNJO RABO

Jezikovna politika (JP) je v jugoslovanski večjezikovni skupnosti nadvse občutljiva zadeva, polna nasprotij, nesporazumov in improvizacije. Hrvaški jezikoslovec D. Škiljan je napisal delo,¹ ki je za take razmere že po svoji tematiki, pa tudi po svoji sistematiki zelo pomembno in potrebno, posebno ker se pisec vprašanj loteva s teoretične, praktične (uporabnostne) in celo »futurološke« plati.

V terminološkem uvodu teoretičnega razdelka knjige so določena razmerja med pojmi koine, knjižni jezik, uradni jezik, narodni jezik ipd., predvsem pa je postavljena definicija pojma JP: to je »skupina preračunanih in večinoma institucionaliziranih postopkov, s katerimi kaka družba vpliva na jezikovne oblike javnega sporazumevanja in na oblikovanje zavesti svojih pripadnikov o teh oblikah«. Za oblikovanje in uresničevanje JP so seveda zelo pomembne družbene okoliščine, in sicer tako nejezikovne (npr. demografske, gospodarske, pravne) kakor tudi tiste, ki jih obravnavajo npr. dialektologija, sociolingvistika in druge jezikoslovne vede. Vladajoča družbena skupina (državna in druga oblast) je pri reševanju jezikovnopolitičnih vprašanj lahko neposredno vpletena (izdaja zakonske predpise o jeziku in skrbi za njihovo uveljavljanje – to je t. i. direktivni model JP) ali pa njihovo reševanje prepušča »naravnemu« dogajanju (liberalni model JP).²

V uporabnostnem razdelku skuša Škiljan s teoretično mrežo, razvito v prvem razdelku, zajeti in opisati JP v Jugoslaviji. Največjega praktičnega problema ne vidi v zapletenosti našega jezikovnega položaja (veliko število jezikov ter več ravnin oblikovanja in uresničevanja JP – od zvezne do občinske),

¹ D. Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb 1988 (Naprijed), 162 str.

² To ne pomeni, da je vladajoči skupini v drugem primeru vseeno, kako je z jezikom, temveč da so družbena razmerja v dani jezikovni skupnosti zelo stanovitna in samodejno uravnavajo bistvene jezikovnopolitične zadeve tako, kakor je vladajoči skupini všeč, ne da bi se ji bilo treba v to posebej vmešavati. Če pa »naravni« razvoj pripelje do nepričakovanih in nezaželenih izidov, je strpnosti vladajoče skupine tudi v liberalnem modelu kmalu konec. Tako je npr. v priznani liberalni jezikovni politiki ZDA prišlo do pravcatega pretresa in predlaganja posebnih ukrepov, ko se je nekaterim zadelo, da množice priseljencev iz Mehike in od drugod s svojo španščino ogrožajo angleščino.

temveč v neenotnosti družbenih okoliščin: politične, gospodarske, kulturno-civilizacijske in druge meje so ozemlje današnje Jugoslavije v zgodovini razsekale na množico območij, na katerih se je po jezikovnih, družbenih in etničnih skupinah izoblikovala cela vrsta različnih družbenih zavesti o jeziku, »ki jih je na nekaterih odsekih res težko uskladiti v razmeroma kratkem času«.

Posebnosti nejezikovnih sestavin družbenih okoliščin JP v Jugoslaviji so:

– *demografske* (imamo okrog 15 takih jezikovnih skupnosti, ki premorejo po več kakor 10 000 pripadnikov; poleg številčnosti so pomembni tudi podatki o njihovi avtohtonosti in strnjnosti naselitve; številna jezikovnopolitična vprašanja ob podatku, da čez dve tretjini jugoslovanskega prebivalstva sestavljajo pripadniki srbsko-hrvaške jezikovne skupnosti);

– *gospodarske* (na JP v Jugoslaviji ne vplivajo tako bistveno kakor demografske; »Mogoče bi bilo s takimi razlogi – čeprav gotovo ne samo z njimi – pojasnjevati manjšo pripravljenost Slovencev, npr. v primerjavi z Makedonci, da v mednarodnem sporazumevanju v SFRJ preidejo v srbohrvaščino.«);

– *kulturne* (poleg velike pisanosti navad in kulturnih izročil posameznih jezikovnih skupnosti so pomembni razločki v kulturnem standardu; v nekaterih delih Jugoslavije velik odstotek nepisanih ali takih brez dokončane osnovne šole; velik del prebivalstva je zato nezmožen za udeležbo v javnem sporazumevanju);

– *družbene* (posameznikov položaj in napredovanje na družbeni lestvici v Jugoslaviji nista tako močno odvisna od njegove jezikovne kulture oziroma od »prirojene« socialne zvrsti kakor v nekaterih drugih državah);

– *politične* (najpomembnejša je federalizem v državni ureditvi; t. i. demokratični centralizem v organizaciji vodilne politične skupine te poteze ni mogel izbrisati; na načelni ravni močno poudarjanje jezikovne enakopravnosti; neuravnovešeni preplet direktivnosti in samoupravljanja nikogar – razen državne uprave in šolstva – resno ne zavezuje, da bi uporabljal standardizirane jezikovne oblike);

– *pravne* (o jeziku se govori v zvezni in v republiških ustavah ter v množici zakonov in odlokov; republiške ustave praviloma določajo narodne jezike za uradne jezike na svojih območjih, različno natančno in široko pa določajo tudi jezikovne pravice narodnosti; težave pri uveljavljanju jezikovnih pravnih norm v nepravni državi³);

Najzanimivejše posebnosti jezikovnih družbenih okoliščin JP pri nas pa so:

– *geolingvistične* (prostorska osrednjost srbohrvaščine v državi; »naša JP se mora zato odločiti, ali bo to prednost /sh./ bolj ali manj podpirala ali pa jo skušala z raznimi ukrepi nevtralizirati«; narečna razčlenjenost južnoslovanskih jezikov ter poglobitve smeri njihovih medsebojnih vplivov: znotraj države izrazita prednost srbohrvaščine, sicer pa je vsa Jugoslavija v vplivnem območju svetovnih jezikov, predvsem angleščine);

– *sociolingvistične* (socialnozvrstna razčlenjenost jezikov in njihov sporazumevalni doseg; neenake možnosti za sporazumevanje v svojem jeziku zunaj svoje domače jezikovne skupnosti; množična dvojezičnost – vsaj pasivna in z omejenim kodom – nesrbsko-hrvaških govorcev; za JP odprto vprašanje doseganja dvosmerne dvojezičnosti);

– *psiholingvistične* (vrednostna stališča govorcev do lastnega jezika in do drugih jezikov; prevlada avtocentričnega modela);

– stanje *jezikovne teorije* (pogoj za ustrezne opise jezikov kot podlago za njihovo standardizacijo; imamo vrsto sociolingvistično naravnanih avtorjev in teoretičnih del, v jezikoslovno razpravljanje pa se vendarle pogosto vtihotaplja ideologija, neredko porazdeljena po republiškem »ključu«).

Po pregledu vseh teh okoliščin se Škiljan loti obravnavanja prve sestavine JP – oblikovanja družbene zavesti o neodvisnosti (samosvojesti), zgodovinskosti in življenjski moči izbranega jezika.⁴ Kot poseben problem je predstavljeno nastajanje zavesti o neodvisnosti slovenščine od srbohrvaščine ter makedonščine od bolgarščine, znotraj same srbohrvaščine pa o stopnji neodvisnosti variant. – Zavest o zgodovinskosti se nanaša na preteklo obdobje, od katerega se priznava zgodovinska kontinuiteta danega jezika ali vsaj njegove knjižne zvrsti (za srbohrvaščino npr. od Vuka Karadžića). – Življenjska moč je-

³ Prim. nasprotujoče si razlage predpisov o rabi jezikov v JLA na sojenju ljubljanski četverici leta 1988.

⁴ Velike razločke med družbenimi zavestmi o tem bi lahko ponazorili s sopostavitvijo dveh pregovorov: Kolikor jezikov znaš, toliko veljaš. – Govori srpski, da te razume čitav svet!

zikov se kaže v njihovi notranji bogatitvi in zunanji širitvi (večanju števila govorcev, sporazumevalnega dosega in prostora); v Jugoslaviji je nekaj jezikov, katerih življenjska moč usiha (npr. vlaški) ali pa celo odmirajo (npr. istroromunski). Zaradi posebnih razmerij med jeziki se postavlja vprašanje, kako z jezikovnega stališča definirati jugoslovansko družbo kot celoto. Škiljan sicer pravi, da je to »popolnoma očitno večjezična skupnost«, vendar se v njej prepletajo razni tipi večjezičnosti,⁵ zato jo je mogoče imeti za »plurilingvalno« pa tudi za »poliglosijsko« in celo za »polimonolingvalno« družbo (str. 106).

Druga sestavina JP je jezikovno načrtovanje. Poleg družbenih ukrepov, s katerimi se določajo hierarhična razmerja med jeziki (načrtovanje »statusa«), gre tudi za ukrepe, s katerimi se določa, utrjuje, bogati in popularizira izrazni inventar izbranega jezika (npr. njegovi glasovi, besedje, skladnja – standardizacija oz. načrtovanje »korpusa«). Z razčlenbo pravnih predpisov z raznih ravni pridemo v Jugoslaviji od deklarirane enakopravnosti v zvezni ustavi do 9-stopenjske statusne lestvice jezikov, ki govori o različnih možnostih za vzgojo in izobraževanje v lastnem jeziku. Načrtovanje korpusa in njegova popularizacija nista zadosti uspešna (posebno zaradi vrzeli v izobraževanju). »zato standardna jezikovna zvrst v Jugoslaviji v zavesti govorcev pogosto nima take vloge kakor v jezikovno kultiviranih skupnostih niti ni zmeraj pogoj za dostop do kanalov javnega sporazumevanja«, opaziti pa je razmah »substandardizacije«: ponujeni substandardi večinoma nastajajo kot elitistični žargoni posameznih družbenih skupin (npr. mestne študentske mladine), »tako da so pravzaprav družbeno bolj zaprti kakor standardna zvrst / . . . / in nikakor ne pripomorejo k sporazumevalni učinkovitosti.«⁶

V poglavju z naslovom »Jezikovna politika, ki je ni« Škiljan ugotavlja vsebinsko nekoherentnost, neizenačenost in institucionalno nedodelanost JP v Jugoslaviji. Politika je za jezik večinoma nezainteresirana (saj ji je doslej zadoščal njen birokratski žargon), razen kolikor ga obeša na zastavo kot narodni simbol in kolikor mora posegati v »ekscenesne situacije«.

Knjiga se končuje »futurološko«, z naštevanjem množice (46) tem za morebitno nadaljnje raziskovanje JP v Jugoslaviji ter s sintezo nujnih postavk za pravično in uspešno JP v prihodnosti. Čeprav se Škiljan sam dobro zaveda tveganosti in že kar utopičnosti takega premišljevanja, je treba pritrditi njegovim sklepnim besedam: »Realisti navsezadnje ne bi smeli pozabiti, da je vsaka družbena kriza hkrati tudi kriza sporazumevanja (pa tudi jezikovna kriza) in da jo je mogoče premagati samo z učinkovitim sporazumevanjem: namen jezikovne politike pa ni nič drugega kakor povečati učinkovitost javnega sporazumevanja in razviti družbeno zavest, potrebno za tako povečanje. Prav zato je zdaj trenutek, da premislimo in znova oblikujemo jezikovno politiko v Jugoslaviji.«

Izmed treh razdelkov knjige je za razbistritev naših pojmov poglobitvenega pomena prvi, teoretični, za pisca pa je bilo najbrž težavnejše pisanje drugega, aplikativnega: težko je sistematično govoriti o jezikovni politiki, »ki je ni« (124) in za katero je težko dobiti konkretne podatke že na republiški, kaj šele na zvezni ravni. V knjigi uporabljeni slovenistični podatki – ti nas pač posebej zanimajo – so večinoma korektni, vendar skopi. Spričo sklicevanja na neobstoj ali težko dostopnost podatkov lahko šteje mo za nerazumljiv spodrsrljaj neupoštevanje poglobitvenega vira podatkov o slovenski jezikovni politiki – zbornika Slovenščina v javnosti (gradivo s portoroškega posvetovanja 1979); omenjen ni niti v bibliografiji (157–62). – Pri obravnavanju zgodovinskega južnoslovanskih jezikov (102–4) ne zveemo o slovenščini niti besede. Slabša poučenost o tem vprašanju veje tudi iz mnenja, da je slovenska zavest o neodvisnosti (samosvojesti) slovenščine nastala s t. i. procesom »Ausbau« (102), tj. z nekakšno umetno izzvano odcepitvijo od srbohrvaščine. V resnici pa je pred dobrimi 440 leti, ko je Trubar utemeljeval knjižno slovenščino, med slovenščino in srbohrvaščino že dolgo vladalo spontano nastalo razmerje »Abstand«. Tudi če pogledamo globlje v zgodovino, tja do Brižinskih spomenikov, ne moremo govoriti o kakem zavestnem načrtovanju odcepitve od srbohrvaščine. Fevdalni gospodje, ki bi bili morda lahko zasnovali in izpeljali tak načrt (npr. celjski grofje), so imeli drugačne, večinoma prav nasprotno interese in skrbi (prim. povezovanje s srbsko despotsko rodovino Brankovičev; v poznejšem oblikovanju slovenščine in zavesti o njej je resda prihajalo tudi do zavestnega prizadevanja za spremembo

⁵ O potrebi po natančnejši določitvi tega pojma sem pisal v članku Za natančnejšo presojo nekaterih temeljnih pojmov jezikovne politike v SFRJ, v: zbornik *Uporabno jezikoslovje* (V. kongres Zveze društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije), Ljubljana 1989, 284–9.

⁶ Človek pomisli na protestna pisma gledalcev ljubljanske televizije zaradi »periskopovščine«, ki se vsiljuje vsemu slovenskemu prostoru.

razmerja do srbohrvaščine (v nasprotujočih si smereh – od iliristične in panslavistične do puristične), vendar se je vse to dogajalo na podlagi že poprej »naravno« izoblikovanega samosvojega profila slovenščine.

S slovenskega stališča je politično sporno pojmovanje jezikovne enakopravnosti kot enakosti »vseh govorcev in njihove svobode, da uporabljajo svoj jezik v katerem koli položaju in na katerem koli delu jugoslovanskega prostora« (79, pod. 149). Tak »enakopravnost« že po zakonu velikih števil nujno pelje v asimilacijo »manj množnih Slave rodov«, zato jo je treba nevtralizirati s t. i. ozemeljskim (teritorialnim) načelom: jezik avtohtonega (domačega) prebivalstva ima v mejah svojega domačega ozemlja prednost.⁷

Vsako javno, tudi znanstveno nastopanje je tako po svoji vsebini kakor tudi po svoji obliki politično, pisanje o (jezikovni) politiki pa seveda še toliko bolj. Zato je bil pisec knjige *Jezikovna politika v nevarnosti*, da bo njegovo delo nosilo premočne sledi dnevne politike in ideologije. V besedilu je sicer res opaziti nekaj sledi »pristranskosti« (npr. pri omenjanju samoupravljanja in nadaljnje vloge zvezne SZDL v urejanju jezikovne politike – str. 152), vendar se je pisec uspešno izogibal skrajnostim in ohranil zadostno razdaljo do raziskovanega predmeta. Tudi zato je prav, da njegova knjiga postaja uspešnica.

Janez Dular
Ljubljana

SREDNJI VEK V SLOVENSKEM JEZIKU, KNJIŽEVNOSTI IN KULTURI

Zbornik Obdobja 10, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1989, 391 str.

Knjigo *Obdobja 10*, ki prinaša prispevke s poletnega (julij 1988) mednarodnega simpozija *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, je urednik *Jože Toporišič* razdelil na 5 ožjih vsebinskih sklopov (prim. z naslovom simpozija): I. *Brižinski spomeniki*, II. *Srednjeveško slovstvo in tematika*, III. *Slovenščina in sosednji jeziki*, IV. *Kultura, uprava, umetnost in narodnost* ter V. *Cirilo-metodovsko izročilo*. Z referati je zastopana tako domača kot tuja stroka (iz slovanskega in germanskega sveta).

Težišče zbornika predstavljajo prispevki na temo tisočletnice Brižinskih spomenikov; referati obravnavajo tako jezikovni, družbeni in teološki vidik kot tudi zanimanje zanje pri Slovencih/Slovanih v I. polovici 19. stol.

Jože Toporišič predstavi v svojem prispevku z naslovom *Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov* dopisovanje J. Dobrovskega, ki je Slovincem prvi (1811) sporočil novico o obstoju Brižinskih spomenikov (BS), z J. Kopitarjem, ki je nato (1822) v oceni Staroslovanske slovnice J. Dobrovskega objavil BS I in kasneje (1836) vse tri v Glagolita Clozianus, ter P. Köppnom, ki je skupaj z Vostokovom 1827 prvi izdal BS v celoti.

Toporišič poleg v pisanih vsebovanih jezikovnih problemov primerja tudi zapis in komentarje v zvezi z BS I v vseh prvih izdajah do vključno 1836, tj. Vodnika 1813, Kopitarja 1822, Metelka 1825, Vostokova 1827 in Kopitarja 1836.

Avtorice *V. Cvetko-Orešnik*, *V. Petráčková* in *M. Orožen* se ukvarjajo z izvorom BS, ki zaposluje slaviste/sloveniste že preko 160 let. *Varja Cvetko-Orešnik* (*Slovenskost Brižinskih spomenikov in nekatere noveješe hipoteze o njih*) analizira argumente O. Kronsteinerja, ki je v svojih delih (1981 in 1984) na podlagi zapisov osebnih in krajevnih imen iz 9.–11. stol. poskušal rekonstruirati poseben tip alpske slovenščine, ki pa ne predstavlja predstopnje slovenščine. *V. Cvetko-Orešnik* dokazuje, da so njegovi argumenti o neslovenskosti BS neprepričljivi oz. da ne upošteva fonoloških in oblikoslovnih dejstev.

Vera Petráčková (*K některým prvkům jazykových hranic mezi Slovinci a Moravany do konce 11. století*) na podlagi analize 105 slovanskih spomenikov (analiza izrazov) zavrača Isačenka (1943; znano je, da se je Isačenko opiral predvsem na besedno ravnino) in pritrjuje slovenskemu izvoru BS.

⁷ Gl. op. 5.